

Turkish Economic and Social Studies Foundation

Bankalar Caddesi Minerva Han 2/3 Karaköy 34425 İstanbul

Tel: +90.212.292 89 03 Fax: +90.212.292 98 41

info@tese.org.tr www.tese.org.tr

Yurttaş Hakları – Güvenlik Dengesinde Türkiye: Ağır bir Geçmiş ve Umutlu bir Dalganın ardından Kasvetli bir Gelecek mi bizleri bekliyor?¹

Volkan Aytar

Program Yöneticisi, Demokratikleşme Programı, TESEV

Değerlendirme Raporu

Avrupa Komisyonu'nun “Sivil Toplum Diyalogunu Güçlendirme Programı” dahilinde yürütülen:

**“Zor Zamanlarda İnsan Hakları – Güvenlik Dengesini Kurmak:
Türkiye’de Avrupa Değer ve Uygulamalarını Tartışmak” projesi çerçevesinde kaleme alınmıştır**

Bu değerlendirme raporu, Türkiye Ekonomik Ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ile Avrupa Siyasa Çalışmaları Merkezi'nin (*Centre for European Policy Studies*, CEPS) başlattığı “**Zor Zamanlarda İnsan Hakları Güvenlik Dengesini Kurmak: Türkiye’de Avrupa Değer ve Uygulamalarını Tartışmak**” adlı 18 aylık ortak proje çerçevesinde Türkiye’deki güvenlik sektörü ile insan ve vatandaşlık haklarının korunması konusunda genel bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu rapor, CEPS’in Avrupa Birliği’ndeki anti-terör önlemleri ve sivil özgürlükler konusundaki değerlendirmesini tamamlayıcı niteliktedir.

Her ne kadar bu proje öncelikle küresel etkisini giderek arttıran terörizmin yarattığı şartlar altında Avrupa’da kabuk değiştiren tartışmaları, değişen politika düzenlemelerini ve uygulama süreçlerini Türkiye’de doğru bir biçimde anlatmayı amaçlıyorsa da, ülkede güvenliğin sağlanması ve insan/vatandaş haklarının korunması arasındaki ikilemi resmetmek için meseleyi tarihsel bir

¹ Bu proje Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmektedir. Proje içeriğinden TESEV sorumludur ve proje içeriği Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır. Bu rapordaki değerlendirme ve görüşler TESEV, CEPS ve AB'nin resmi görüşlerini yansıtmaz.

yaklaşım ile ele almamız gerekmektedir. Bu nedenle, önce bu ikileme kısaca değinelim, sonra da Türkiye'deki tarihi gelişmelere bir göz atalım.

Hak ve Özgürlükleri Savunma ve Güvenlikle Takas Etmek: Faust'u Hatırlatan Bir 'Anlaşma'

Dağılan bir dünya imparatorluğunun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti, yepyeni umutlar ve köklü korkuların birbirine geçtiği bir karmaşa ortamında kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde reformist devlet erkanı, etnik milliyetçiliğin yükselişi ve dünya diplomasisindeki dinamiklerin, kuralların ve uygulamaların geçirdiği değişimin çifte etkisi ile karşı karşıyaydı. Bu grup, bir yandan yeni dünya düzeninin şartlarına uymak, öte yandan da bir zamanların şanlı imparatorluğunun kalıntılarını korumak arasında bir denge tutturmaya çalışıyordu. Çoğunluğunu yeni kurulan Hristiyan ulus-devletlerden kaçarak gitgide küçülen İmparatorluğun merkezine sığınan Müslüman grupların yarattığı sürekli nüfus hareketlerinin, hükümdarlık tebası ve devlet arasında yeni bir "anlaşma"nın oluşmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu anlaşma, koruyucu bir devlet mekanizmasına bağlılık ve kurallarına pasif bir şekilde uyma temeline dayanmaktaydı ve hakların, özgürlüklerin savunma ve güvenlikle takas edilmesi demektir.

Bu anlaşma üzerine inşa edilen ve düşman işgali tehdidiyle karşı karşıya olan yeni cumhuriyet, toprak bütünlüğü ve sosyal homojenliği yönetsel/zorlayıcı bir irade ve kitlesel politik toplumsallaşma formülüyle ayakta tutmayı denedi. Cumhuriyetin ileri gelenleri, göçmenler ve savaş yorgunu gruplardan oluşan bir nüfusun ülkeye bağlılığını inşa etmek gerektiğini hissetti ve sözkonusu anlaşmayı farklı ve daha yüksek bir düzeyde ele alarak cumhuriyet vatandaşlığını, hak ve özgürlükleri savunma ve güvenlikle tam takas ederek oluşturdu.

Bu anlaşmayı farklı ama bağlantılı bir açıdan ele alan Aydın, "Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus yapısının karmaşık, içiçe geçmiş ve birbirini takip eden göç dalgalarından ve bunlarla bağlantılı travmalardan oluşmuş olması, devlet-yurttaş asimetrisini oluşturan ana unsurlardan biridir"² demektir. Aydın ayrıca "yurttaş ve devlet arasındaki ilişkinin, *korku* ve *güvenlik* beklentisi/ihtiyacı ile belirlendiğini ve bu ilişkide devletin baba rolünü üstlenen bir kurum

² Bkz., S. Aydın, "Amacımız Devletin Bekası": *Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar*, TESEV Yayınları: İstanbul, 2005, s.8. Tam metin URL: http://www.tesev.org.tr/etkinlik/Amacimiz_Devletin_Bekasi_Final.pdf

olarak algılandığını ve kavramlaştırıldığını”³ öne sürmektedir. Yurttaşlık haklarına dair değerler henüz Türk toplumunun zihniyetinin ve bazı bürokratik algıların doğal bir parçası haline gelmiş değildir. Süregelen tavır halen kudretli bir devlet ve pasif yurttaştan oluşan asimetrik modeli desteklemektedir⁴. Böylece, yurttaşlık kuralları tamamen devletin ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda tanımlanmakta ve yurttaşlık hakları yukarıdan aşağıya “bahşedilmektedir”.

Devlet ve Toplumun Güvenlikleştirilmesi

Devlet ve yurttaş arasındaki dengesiz ilişkinin jeopolitik ve iç politika ile ilgili gelişmelerin üzerine oturtulması yurttaş haklarının daha da zayıflamasına yol açtı. Bu da siviller ve askerler arasında, büyük ölçüde devletin güvenliği söylemine odaklanan asimetrik bir ilişkiyi oluşturacak şartları hazırladı ve hem devleti, hem de toplumun tamamını “güvenlikleştirdi”. Özellikle Soğuk Savaş’ın belirleyici rol oynadığı (Batı yanlısı “otoriterliğin,” Sovyet yanlısı “totaliterliğe” tercih edildiği ve devlet ile müttefiklerinin güvenliği için yurttaşların haklarının kolayca gözardı edildiği ya da kısıtlandığı) uluslararası atmosferin de yarattığı uygun şartlar sayesinde Türkiye güçlü ve popüler ordusu ile NATO üyesi oldu. Özellikle bu açıdan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yoğun ve uzun vadeli etkisi çok önemlidir.

Kendisine biçtiği “cumhuriyetin koruyucusu” rolü dahilinde TSK, devletin güvenlik ve savunma gereksinimlerinin katı sınırlarının belirlenmesi konusunda büyük güç kazandı. Bu gereksinimler “doğal olarak” siyaset-üstü idi ve böyle “yüksek” meseleler değil bireyler, seçilmiş hükümetler tarafından bile tartışılmazdı, değiştirilemezdi. Aydın’ın da tespit ettiği gibi, *devlet ve hükümet* birbirinden ayrılmaktaydı; devlette askeri ve mülki erkan güvenlik ve savunma gündemini belirlerken, hükümet “güvenilmez” (ve genelde “yolsuzluğa meyilli”) ve önceden alınmış kararları bakmadan imzalaması gereken sivil politikacılardan oluşmaktaydı.

Bu bağlamda, çok partili demokrasi dört askeri müdahale (1960, 1971 ve 1980’deki doğrudan ya da dolaylı darbeler ve 1997’deki “post-modern” darbe) ve sürekli öne çıkarılan güvenlik ve savunma politik söylemi ile yara aldı. Halkın büyük çoğunluğundan kabul gören ve genelde dünya devletler sistemi içinde pek de sorgulanmayan güvenlik ve savunma söylemi, hem gerçek

³ Aydın, a.g.e., s. 8.

⁴ Ancak unutulmamalıdır ki bu zihniyetin gücü Türkiye’nin zengin sosyal gerçekliğini gölgelemektedir. Örneğin Aydın, “baskıcı devletin altında ezilen güçsüz vatandaş varsayımlarına”, “çok daha karmaşık bir gerçeklik içinde, yönetsel olarak yapılanmış zihniyetlerin, bireyler tarafından içselleştirildiğini, işlevlendirildiğini ve yürütüldüğünü” göstererek karşı çıkmaktadır. Aydın, a.g.e., s. 8.

yurttaşlık bilincinin oluşmasına pek fırsat vermedi, hem de yurttaşlık haklarının korunmasını sağlayacak anayasal güvencelerin oluşmasını engelledi.

Kaygan Zemin: Değişen Hak ve Güvenlik Ortamı

Soğuk Savaş'ın 1980'lerin ortaları ile sonu arasında bitmesi ve Türkiye'nin 1980'den bu yana yaşadığı son çoğulcu demokrasi deneyimi, hem güvenlik ve savunma ortamını, hem de yurttaşlık hakları söylem ve uygulamalarını büyük ölçüde değiştirdi. Öncelikle Türkiye, komünist paktının önünde siper olmaktan çıktı ve kendisini gittikçe daha da karmaşıklaşan bir dünyanın ve bölgesel ortamın içinde buldu. Bu durum, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk ve şiddetli çatışma ile daha da yoğunlaştı.

İkinci olarak, uluslararası ortamda savunma ve güvenlik ya da harici ve dahili güvenlik arasındaki ayırım hızla kayboldu. Üçüncü olarak, 11 Eylül 2001'deki saldırılardan bu yana uluslararası terörizm yeni ve daha tehditkar bir hale büründü ve bu durum, Irak'taki Müttefik işgalinin de etkisiyle güvenlik kavram ve algılarını olduğu kadar çözümlerini de daha karmaşık ve kaotik hale getirdi. Dördüncü olarak, Türkiye'de daha fazla demokratikleşme yönündeki giderek artan toplumsal talepler ve ülkenin Avrupa Birliği'ne girme çabaları, yasama ve yönetme uygulamalarında meydana gelen önemli değişimler ve demokratik yurttaşlık söyleminin yaygınlaşması dahil, pek çok demokratik reformun ve değişimin yolunu açtı. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci kararlı bir politik irade ve giderek artan toplumsal demokratikleşme taleplerinin yararını gördü.

Kürt Sorunu ve Doğu-Güneydoğu Anadolu'daki İhtilaf

Ancak demokratikleşme yanlısı bu yeni ortam, özellikle terörizm ve etnik ayrılıkçılığa dair yeni (ve eski) korku ve endişeler ile birlikte filizlendi. Türkiye PKK'nın⁵ (*Partiya Karkerên Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi*) ayrılıkçılığına karşı verdiği mücadele sürecinde çok zor deneyimler

⁵ PKK, zaman içinde. Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi'nden (*Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistan - KADEK*) Kürdistan Halk Kongresi'ne (*Kongra Gelê Kurdistan - Kongra-Gel*) farklı isimler kullandı. Yakın zamanda ilk ismini ve kısaltmasını yeniden kullanmaya başladı. Ayrıntılar ve ilintili gelişmeler için bkz., "Turkey" içinde A. S. Banks, T. C. Muller & W. R. Overstreet (derl.), *Political Handbook of the World 2000-2002*, CSA Publications: New York, 2003, s. 1125.

yaşamıştı ve bu durum güvenliği sağlama - insan haklarını koruma dengesine farklı bir boyut getirdi.

Her ne kadar PKK 1978 yılında Abdullah (Apo) Öcalan'ın liderliğinde kurulduysa da, varlığını 1984 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne düzenlediği saldırılarla hissettirdi ve gücünü arttırdı. Başta Marksist-Leninist ideolojiden esinlenen bu oluşum, zaman içinde tamamen Kürt ayrılıkçı milliyetçisi bir örgüt haline geldi. Uzun süre Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nde, Şam-Suriye'de ve Kuzey Irak'ta konuşlanan PKK, halen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da varlığını belirli bir ölçüde sürdürmektedir. Özellikle 1997'den bu yana Türk Silahlı Kuvvetleri'nin düzenlediği kapsamlı askeri operasyonlar PKK'nın ayrılıkçı güçlerini büyük ölçüde zayıflattı. Fakat, örgüt asıl büyük darbeyi Öcalan'ın Şubat 1999'da Kenya'nın başkenti Nairobi'de yakalanması ve ardından Türkiye'de yargılanarak ölüme mahkum edilmesi ile aldı (ancak bu ceza, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci dâhilinde idam cezasını kaldırması sonrasında müebbet hapse çevrildi)

(PKK'nın kendi ilan ettiği ateşkese son verdiğini açıkladığı) 2004 yılından bu yana, Türk güvenlik kuvvetleri ve PKK'nın silahlı kanadı Halkın Savunma Gücü (*Hêzên Parastîna Gel* – HPG) arasında seyrek çatışmalar olduğu bildirilmektedir. 2005 ortalarından bu yana Güneydoğu'da güvenlik ortamı artan çatışmalar ve daha önce adı duyulmamış, karanlık bir grup olan Kürdistan Özgürlük Şahinleri (*Teyrêbazên Aşadiya Kurdistan* – TAK) tarafından kentsel alanlarda düzenlenen terör saldırılarıyla bozulmuştur. TAK batı sahil şeridinde ve şehir merkezlerinde meydana gelen pek çok bombalayı da üstlenmiştir. Çatışmaların yeniden başlaması ve artan terör faaliyetleri, Öcalan'ın yakalanmasından sonraki umut verici gelişmelere ciddi ölçüde zarar vermiştir.

Ülke İçinde Yerinden Edilme: “Savaş Zaiyatı” Olarak Yurttaş Hakları

PKK ile Türk güvenlik güçleri arasındaki çatışma bir taraftan “Kürt sorunu”na görünürlük kazandırırken, bir yandan da yurttaş hakları pahasına devletin ve toplumun güvenleştirilmesini desteklemiştir. Bu durum, aynı zamanda Kürt sorununun pek çok ve çeşitli cephelere sahip kökenlerini gölgelemiş ve devlet ile yurttaşlar arasında olduğu kadar, farklı yurttaş grupları arasındaki diyalog yollarını da kapatmıştır. Bu süreçte alternatif, demokratik, sivillerin ve yurttaşların haklarını savunan sesler susturulmuştur.

Bu bağlamda, PKK ile yapılan mücadele- 1990-94 arasında Genel Kurmay Başkanı olan Doğan Güreş dahil pek çok siyasi ve askeri şahsiyetin de belirttiği gibi – “düşük yoğunluklu savaş”a dönüştü ve sivillerin vazgeçilmez hakları, hatta hayatları çarpışan taraflar için savaş zaiyatından ibaret bir hale geldi. Devletin güvenlik güçleri, PKK ile mücadele için sivil hak ve özgürlükleri ciddi ölçüde gözardı eden yöntemler kullandı. Bunlar arasında özellikle Kürt kökenli yurttaşların köylerinden, mezralarından ve diğer yerleşimlerinden edilmesi de vardı ve bu, günümüzde çok önemli bir hal alan ülke içinde yerinden edilme sorununu yarattı⁶.

Türkiye’deki ülke içinde yerinden edilmiş kişilere (ÜYEK) dair çeşitli ve tartışmalı rakamlar mevcuttur. TESEV’in “Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri” raporuna göre, devlet kaynakları yerinden edilmiş kişilerin sayısının 355.000- 370.000 olduğunu öne sürmekte, çeşitli uluslararası örgütler ile ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ise bu rakamın bir ila dört milyon arasında olduğunu tahmin etmektedir. Raporda TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme (ÜYE) Sonrası Yurttaşlık Haklarının Yeniden Tesisi ve Toplumsal Rehabilitasyon Projesi Çalışma ve İzleme Grubu üyeleri hem devlet tarafından, hem de diğer kuruluşlar tarafından verilen rakamların sorunu bütün boyutlarıyla yansıtmadığını belirtmekte ve eldeki bilgilerin ÜYEK sayısını belirlemek için yeterli olmadığını öne sürmektedirler⁷.

Ancak rapora göre, ÜYEK’lerin gerçek sayısı ne olursa olsun, ülke içinde yerinden edilme süregelen ve travmatik bir yurttaşlık haklarının kısıtlanması sorunudur ve Türk toplumunun “sağlığını” bir bütün olarak etkilemektedir. Hızlı, somut, tarafsız ve sürdürülebilir çözümler ve toplumsal açıdan her tarafı kapsayan rehabilitasyon girişimleri geliştirilmeli ve katılımcı, etkin ve şeffaf bir şekilde uygulanmalıdır. Bu, sadece güvenliğin sağlanması ve insan haklarının korunması dengesinin kurulmasına yardım etmek ve yurttaşlık haklarının yeniden inşasını sağlamak için değil, özelde yurt içinde yerinden edilme sorununu, genel olarak da Kürt sorununu çözmek için gereklidir.

Büyük Değişim: İnsan Hakları ve Güvenliği Dengeleme Yolunda AB’ye Uyum

⁶ Ayrıntılar için bkz., A. T. Aker, A. B. Çelik, D. Kurban, T. Ünal ve H. D. Yüksek, “Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri,” TESEV: İstanbul, Ekim 2005,

http://www.tesev.org.tr/etkinlik/TESEV_UYE_Grubu_Raporu.pdf

⁷ a.g.e, s. 8.

Kürt sorununun devam eden etkileri ve devletin ve toplumun güvenleleştirilmesinin insan haklarını gölgelemesi bir yana, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda gerçekleştirdiği değişikliklerin önemini de gözardı etmememiz gerekir. Bunlar hem resmi/yasal/idari değişiklikleri, hem de zihniyet ve davranış odaklı değişiklikleri içermektedir. Resmi açıdan, Ekim 2001'deki anayasa değişikliği sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından Şubat 2002-Mayıs 2004 tarihleri arasında sekiz "AB Uyum Paketi" kabul edilmiştir.

Bu sekiz paket, geçmişteki güvenlik odaklı devlet yapıları ile karşılaştırıldığında yurttaşlık haklarını etkileyici ölçüde genişleten yasama değişikliklerini içermektedir. Her ne kadar uygulamalarda devlet odaklı ve otorite yanlısı zihniyet sınırları içinde kalan kurumsal, bürokratik ve ideolojik davranış modellerinin süregelen etkisi nedeniyle ciddi eksiklikler varsa da, bütün paketler Türk yasal sisteminde, politikasında ve toplumsal dinamiklerde, vadeleri, potansiyel sınırlamaları, kalıcı ve geçici dayanıklılıkları ancak ilerki yıllarda anlaşılabilir büyük değişimler yaratmıştır. Bu noktada, yasalaştıkları ve uygulamaya kondukları halleriyle bu sekiz AB Uyum Paketi'nin içerdiği değişiklikleri kısaca ele alalım ve bunların insan hakları ve güvenliği sağlama açısından önemini ve ilintilerini tartışalım.

"Mini Demokrasi Paketi" olarak da bilinen ilk paket Şubat 2002'de yürürlüğe girdi ve Türk Ceza Kanununa (TCK), Terörle Mücadele Kanununa (TMK), Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanuna ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa (CMUK) resmi açıdan küçük ama önemli değişiklikler getirdi. Bir bütün olarak ilk paketin getirdiği yasal değişiklikler, devlete karşı işlenen suçların cezalarını azalttı ve bu suçların daha net bir şekilde tanımlanmasını sağladı. Bu tanımlar, dönemin koalisyon partileri arasında, yani Demokratik Sol Parti (DSP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında önemli (ve giderek artan) görüş farklılıklarına yol açtı.

Mart 2002 tarihli ikinci paket, Ekim 2001'deki anayasa değişikliğine ve Türk Medeni Kanunu'ndaki değişikliğe göre hazırlandı ve Basın Kanunu (BK), Dernekler Kanunu (DK), ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na (TGYK) değişiklikler getirdi. Bu sayede basın, dernek ve toplantı özgürlüklerine görece serbest idari kurallar getirildi (ama yine de bazı ciddi sınırlamalar olduğu gibi kaldı).

Ağustos 2002 tarihli, görece geniş kapsamlı üçüncü paket, TCK, CMUK, BK, DK, TGYK, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (HUMK), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kanunu

(RTÜKK), Vakıflar Kanunu (VK), Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK), Yabancı Dil ve Öğretim Kanunu (YDÖK) ve bazı diğer yasalar dahil olmak üzere 14 farklı yasaya değişiklikler getirdi. Paket, terör ile ilgili suçlar için idam cezasını kaldırdı (ancak ölüm cezası, savaş zamanı ve ciddi savaş tehdidi dönemleri için uygulamada kaldı); hükümeti, yasamayı, yargıyı ve güvenlik güçlerini eleştirme hakkına dair daha esnek bir ortam yarattı; dernek ve vakıflar üzerindeki en sert sınırlamaları gevşetti; “Türk vatandaşları tarafından gündelik hayatta kullanılan” Türkçe dışındaki diller için sınırlı ve sıkı bürokratik kontrol altında gerçekleştirilecek şekilde yayın ve özel kurslara izin verdi; polis uygulamalarında uyum çalışmalarını başlattı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) götürülmüş davaların sınırlı biçimde yeniden görülmesine izin verdi ve bazı meslek mensuplarının ve devlet memurlarının dernek üyelikleri konusundaki en katı sınırlamaları kaldırıldı.

Aralık 2002 tarihli dördüncü paket – ki Aralık 2002 tarihinde yapılan seçimle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin yasadığı ilk paketti – 16 ayrı kanunda değişiklik öngörüyordu. Bu kanunlar arasında yukarıda adı geçenler dışında Siyasi Partiler Kanunu (SPK), Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişiyle İlgili Kanun, Memurların Yargılanmasıyla İlgili Kanun, Adli Sicil Kanunu, DGM Kanunu (DGMK) da bulunmaktaydı. Paket pek çok yasal düzenlemede ciddi – ancak yine de sınırlı – değişimlerin yolunu açtı. Bunlar arasında adil yargılanma hakkı için gerekli değişiklikler; Olağanüstü Hal bölgesinde tutuklu ve mahkumların gözaltı sürelerinin kısaltılması, dernek kurma hakkının genişletilmesi ve bununla ilgili kontrol mekanizmalarının serbestleştirilmesi, siyasi parti üyelik kurallarının gevşetilmesi ve siyasi partilerin kapatılmasının zorlaşması, basın üzerindeki denetimin daha da rahatlaması ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne uyum dahilinde çocuk mahkemelerine getirilen olumlu değişimler sayılabilir.

Ocak-Şubat 2003 tarihli beşinci paket HMUK, CMUK, DK ve Yükseköğretim Kanunu dahil olmak üzere beş farklı kanuna değişiklikler getirdi. Bu değişikliklere göre AİHM kararları Türkiye’de bir davanın yeniden açılması için sebep oluşturacaktı. Ayrıca dernekler hakkında daha serbest düzenlemeler yürürlüğe girdi.

Haziran-Temmuz 2003 tarihli altıncı paket TCK, TMK, VK, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri hakkında Kanun, DGMK, TMK, Sinema Video ve Müzik Eserleri Kanunu ve diğer kanunlara değişiklikler getirdi. Yurttaşlık hakları açısından belki de şimdiye kadar yürürlüğe girenlerin en önemlisi olan bu paket, özel radyo ve televizyon kanalları ve sinema, video ve müzik eserleri konusunda sınırlamaları gevşetti, Türk vatandaşları tarafından kullanılan Türkçe dışındaki

gündelik dillerde yayının kapsamını genişletti, TMK'nın "meşhur" 8. Maddesini kaldırarak düşünce ve ifade özgürlüğünü arttırdı ve "terör"ün daha net bir şekilde tanımlanmasını sağladı, ibadet yerleri ile ilgili özgürlükleri arttırdı, yaşama hakkının korunmasını iyileştirdi, AİHM kararlarına göre davaların yeniden görülmesi konusundaki düzenlemeleri genişletti.

Temmuz-Ağustos 2003 tarihli yedinci paket TCK, TMK, DK, CMUK, Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, Sayıştay Kanunu, TMeK, Askeri Mahkemeleri Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Kanunu ve diğer bazı kanunlara değişiklikler getirdi. Paket belki de sivil-asker ilişkilerinin AB ve gittikçe evrenselleşen demokratik standartlar ile uyumlu hale gelmesine dair en önemli değişiklikleri içermekte ve bu yönüyle "tarihte yepyeni bir sayfa açılmasına ve sivil-asker güç dengesini siyasi ve teorik açıdan önemli bir şekilde etkileyecek önemli bir yasama başarısı"na⁸ işaret etmekteydi. Devletin ve toplumun "güvenlikleştirilmesi" konusunda önemli ve olumlu etkileri olan askeriye'nin gücünün kısıtlanması anlamında paket, Milli Güvenlik Kurulu'nu daha önceki "gölge" ya da "paralel" hükümet gibi algılanan, yürütmeye dair sayılabilecek olan rolünden çıkarıp bir danışma organı haline getirdi ve sivil üyelerin sayısını arttırdı. Paket ayrıca ilk defa askeri harcamaların gözetilmesi için bir mekanizma oluşturdu. Bu önemli gelişmelerin yanında paket dernek, toplantı ve ifade haklarını genişletti, işkencenin suç sayılması ve çocuk mahkemelerinin kurulması alanlarında olumlu değişiklikler getirdi.

Son olarak, Mayıs 2004 tarihli sekizinci paket Anayasa'ya değişiklikler getirdi. Paket askeri harcamalar üzerinde sivil gözetim mekanizmalarını arttırdı, Yüksek Öğretim Kurumu ve Radyo Televizyon Üst Kurulu'ndan askeri temsilcileri çıkardı. Ayrıca devlet ve toplumun güvenlikleştirilmesi alanında dev bir mekanizmayı simgeleyen Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni (DGM) lağvetti ve askeri mahkemelerin askeriye'yi eleştiren sivillerin yargılanması konusundaki yetkilerini azalttı. Paket bu yönleriyle sivilleşme yolunda adımlar atılmasını sağladı.

"Haklar Söylemi" Yükselişte: Çoğulcu Demokratik Toplum ve Düşmanları

Bu sekiz paketi incelersek demokratikleşme yolunda çok önemli ve etkileyici bir dönüşüme, son derece güvenlikleştirilmiş devlet idari yapılarına göre yurttaşlık haklarında gelişmelere ve

⁸ Ü. Cizre, "The Civil-Military Balance under the Justice and Development Party Government," (*"Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'nde Sivil-Askeriye Dengesi"*) başlıklı bildiri, Halki Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz'de Güvenlik Sektörü Reformu Uluslararası Semineri: Alınan Dersler ve Karşılaşılan Engeller, Eylül 2005, Halki, Yunanistan.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinde evrensel demokratik standartlara uyumun artışına tanık olmaktayız. Bir bütün olarak paketler ve yasama ve uygulama alanında atılan diğer ilintili adımlar, insan hakları ve güvenliği sağlama arasında daha sağlıklı bir dengeye işaret etmektedir.

Öte yandan, bütün bu resmi ve yasal değişikliklerin ve AB'ye üyelik sürecinin, demokratikleşme alanında Türkiye'de önemli bir geçmişe sahip olan ve yaygın bir toplumsal talebe cevap verdiğini de söyleyebiliriz. Yasama alanındaki resmi değişiklikler aynı zamanda "haklar söylemi" alanında da somut bir dönüşüm başlattı ve böylece yurttaşlar, devlet merkezli varsayımları, düzenlemeleri ve uygulamaları gitgide artan bir şekilde sorgulamaya ve vazgeçilmez haklarını aramaya başladı. Bu söylem öyle güçlendi ki, AB ve demokratikleşme karşıtı gruplar bile (sözlü ve fiziksel saldırıların, "askeri" göreve çağırmanın ve diğer yıldırma yöntemlerinin yanında) "sivil toplum" yöntemlerine artan bir şekilde başvurmaya ve davalar açmaya, imza kampanyaları başlatmaya, halkla ilişkiler taktikleri kullanmaya başladılar. Her ne kadar bakış açıları son derece anti-demokratik ve otoriter ise de, bu kesimlerin yeni oluşan ortamın çoğulculuğundan ve serbestliğinden yararlandıkları ve Antonio Gramsci'nin bahsettiği türden bir kültürel hegemonya kurma mücadelesine giriştikleri söylenebilir.

Demokratikleşme Hareketi: Henüz Güvende Değil

Bütün bu önemli gelişmeler bir yana, demokratikleşmeye ve yurttaş haklarına dair yasama ve uygulamalarda henüz büyük eksiklikler bulunmakta ve toplum içinde yaygın olan "devletçi", otoriter ve anti-demokratik zihniyet ve idari kafa yapısının dayanıklılığı ve gücüne dair endişeler sürmektedir. Özellikle 2005 yılında yaşanan gelişmelerin gösterdiği gibi, demokratikleşme hareketi, demokratikleşme yanlısı ve karşıtı toplumsal ve politik güçler arasındaki sürekli çekişme, (halen son derece güvenleştirilmiş devlet işleyişine sarılanlar ve yargı içinde demokratikleşme sürecini genelde kesintiye uğratan gruplar dâhil) kendini "düzenin" koruyucusu ilan edenler ile - artan toplum ve medya eleştirileri, AB karşıtı tavrın yükselişi ve AB'den karşılık alnamaması sonucu - baştaki reform hızını ve hevesini kaybeden hükümet arasındaki dalgalı gerginlik ve Doğu-Güneydoğu Anadolu'da çarpışmaların yeniden başlaması demokratikleşme hareketini tehdit etmektedir.

Pek çok yorumcunun da belirttiği gibi 2005, demokratikleşme girişimleri ve özellikle olumlu yasama adımları açısından "kayıp bir yıl" olmuştur. İnsan hakları ve güvenliği sağlama dengesi kadar sivil-asker ilişkileri ve devleti daha demokratik, şeffaf ve hesap verebilir bir konuma getirme girişimleri de bu yılda kötüye gitmiştir. İnsan hakları, güvenlik ve AB değerleri arasındaki ince

dengeyi korumak konusunda Avrupa’da süregiden tartışmalar Türkiye’de yanlış biçimde yansıtılmış ve güvenlik sektöründen pek çok bürokratin TBMM’de demokratikleşme ile insan ve yurttaş haklarının savunmasına ters düşecek “revizyonların” gerçekleştirilmesi için lobi yaptığı haberleri gelmiştir. Bu lobi çalışmalarında sözkonusu bürokratlar “terörizme karşı yeni savaşta birey haklarını kısıtladığını” öne sürdükleri “AB örneği”ne gönderme yapmışlardır. Her ne kadar 2005 yılında bu tarz revizyonlar yürürlüğe girmediyse de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da artan çatışmalar ve toplumsal huzursuzluk işaretleri nedeniyle 2006 başında TMK’da çok daha otoriter bir revizyon yapılmasını öngören çalışmaların başladığı gelen haberler arasındadır.

Bunların yanında, güvenlik güçlerinin kendilerini toplumun, hatta kanunun üstünde gören bir tavır sergilediklerini ve yurttaşların yaşamlarını ve temel haklarını tehlikeye attıklarını gösteren tehlikeli gelişmeler de gözlenmiştir. 8 Mart gösterileri sırasında polisin aşırı ve oransız güç kullanımı, Mardin Kızıltepe’de (Kasım 2004’te bir babanın ve 12 yaşındaki oğlunun yargısız infazı sonucu ortaya çıkan toplumsal tepki ve bölge polisine açılan davalar nedeniyle) ve Şemdinli’de (Aralık 2005’te güvenlik güçleri tarafından muhbir olarak kullanılan eski PKK üyesi bir kişi, yerel jandarma biriminden iki astsubay ve muhtemelen daha üst düzey görevlilerin karıştığı kitabevi bombalama olayı ve şüpheli militanlarla PKK “sempatizanı” vatandaşları hedef alan yasadışı oluşumlara dair) yaşananlar bunlara örnektir.

Özellikle Şemdinli’deki olaylar, “güvenikleştirme”nin hakları gölgelemesini ve “düşük yoğunluklu savaş” döneminden miras kalan, PKK ile mücadele döneminin tipik göstergeleri olan güvenlik kurumu içindeki yasadışı, karanlık örgütlenmeleri ortaya çıkarmalarının yanı sıra, güvenlik sektörü ve insan haklarının korunması alanlarında gözetim mekanizmalarının ne kadar sınırlı kaldığını göstermişlerdir. Her ne kadar hükümet ileri gelenleri tarafından ciddi sözler verildiyse de (ki bunlara Başbakan’ın davayı şeffaf bir şekilde sürdürme ve sorumluları cezalandırma sözleri de dahildir) 2005 ve 2006’da yaşananlar cesaret kırıcıdır. Yerel savcının Orgeneral Mehmet Y. Büyükanıt’ın olayların içinde olabileceğine dair iddiaları hükümet, medya ve hatta yargı mensupları tarafından yalanlanmış, olayları araştıran TBMM araştırma komisyonuna yerel jandarma kuvvetlerinin olayla ilgisinin bulunduğunu ima eden ve güvenlik sektörü üzerinde demokratikleşme ve şeffaflık kültürü adına daha etkin demokratik ve sivil gözetim mekanizmaları kurulmasını isteyen Polis İstihbarat Daire Başkanı Sabri Uzun görevinden alınmış, hatta bölgede görevli olan ve olaya karışan astsubaylarla ilgisi olduğu iddia edilen albayın değil yargılanması, sorgulanması bile mümkün olmamış, ve bu da dokunulmazlıklar konusunda endişelere yol açmıştır.

2005 ve 2006'da yaşanan ilintili gelişmeler, insanı Türkiye'de demokratikleşme süreci ve insan hakları ile güvenliğin dengelenmesi konusunda karamsarlığa itmektedir. Her ne kadar Türkiye'de yasama, siyasi irade ve haklar söylemi alanında toplumsal bilinç konularında yakın zamanda gözlenen ciddi, olumlu ve köklü değişiklikleri göz ardı etmesek de, son olarak önemli bir uyarı yapmaya ihtiyaç duymaktayız.

AB içinde, terörle mücadelenin yurttaş hakları üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden kaynaklanan yeni endişeler, daha önce bahsettiğimiz ince dengenin korunmasına dair tartışmalara yol açarken, Türkiye'nin bu alanda kaydettiği gelecek vaat eden gelişmeler de önemli ölçüde yavaşlayabilir, hatta durabilir. AB ve Türkiye arasındaki sivil toplum diyalogu, süregiden tartışmaları doğru biçimde yansıtmaz; AB kurumları, güvenlik-haklar dengesindeki önemli sorunları gözardı ederek sadece Türkiye'deki sorunlu sivil-asker ilişkilerine yoğunlaşır ve Türkiye'yi istenmeyen göçmenleri, silahları, uyuşturucuları ve teröristleri durduran bir bariyer ülke olarak görür; sivil ve yurttaş olma kültürü oluşturmayı hedefleyecek şekilde toplumlar-arası, kurumlar-arası, kanun koyucular-arası ilişkiler kurmaz ve Türkiye'deki kırılğan demokrasiyi koruyacak siyasi çözümler önermez ise, hem Türkiye'de, hem de Avrupa'da insan hakları ve güvenlik arasındaki narin dengenin geleceği karanlık görünmektedir.